

NAUJAI – APIE SEIMO ĮTAKĄ UŽSIENIO REIKALAMS (1920–1927 M.)

Istorikė **Audronė VEILENTIENĖ** priklauso pastarųjų 20 metų neoficialiam „sambūriui“, kuris Lietuvoje prikėlė Seimo istoriją, sukauptę ir jau šiame amžiuje įgyvendino kelis projektus – tai yra paklojo pamatą išsamiems Seimo istorijos tyrimams. 2010 metais Vilniaus universiteto Istorijos fakultete kolegė apgynė daktaro (humanitariniai mokslai, istorija H) disertaciją „Lietuvos Respublikos seimų¹ įtaka užsienio politikai 1920–1927 metais“. **Vilniaus universitetas, 2010, 304 p.** Čia skelbiamos esminės recenzentų pastabos, parengtos iš mokslininkų atsiliepimų.

Juozas SKIRIUS: Per pastaruosius du dešimtmečius Lietuvos istoriografija ir kiekybine, ir kokybine prasmėmis pasipildė tyrinėjimais iš Lietuvos užsienio politikos istorijos 1918–1940 metais. Tačiau labai retai tyrinėtojo dėmesys „įstrigdavo“ prie Lietuvos Valstybės Tarybos, Steigiamojo, I, II ir III Seimo vienų ar kitų Lietuvos užsienio politikos svarstymų. Pagrindinis tyrinėtojo dėmesys būdavo ir yra nukreiptas į Lietuvos užsienio reikalų ministerijos (URM) veiklą ir į jos sukauptą archyvą. Bet ir įstatymų leidimo institucijos taip pat paliko vertingos dokumentinės medžiagos, kuri papildo, patikslina, paaiškina vykdomosios valdžios veiksmus. (...) Be to, svarbu pastebėti, 1922 m. Konstitucijos III dalyje (Seimas) aiškiai pasakyta, kad Seimas leidžia įstatymus (27 str.), prižiūri vyriausybės darbus (28 str.) bei tvirtina vyriausybės daromas Valstybės sutartis (30 str.). Taigi, Seimas kontroliuoja Užsienio reikalų ministerijos darbą. Pateikta gynimui disertacija lyg ir likviduoja iš anksčiau atsiradusią tam tikrą spragą Lietuvos užsienio politikos istorijos tyrimuose. Reikia pastebėti ir tai, kad šio darbo gynimas sutampa su šiais metais būsimu Steigiamojo Seimo 90-mečiu.

Disertacija yra reikšmingas įnašas mūsų istoriografijoje, nes atliktas tyrimas ne tik atskleidžia dar netyrinėtą temą, bet ir **žymiai giliau ir įvairiapusiškiau** išplečia mūsų žinojimą ne tik Lietuvos Seimo istorijos,

¹ „Seimų“ ar vis dėlto „Seimo“ (vns.) vartojimas nagrinėjant nuolat dirbančios ir demokratijos tęstinumą užtikrinančios valstybės institucijos veiklą yra virtęs diskusija.

bet ir Lietuvos užsienio politikos klausimais. Nes Seimas buvo ta tribūna, iš kurios žiro kritika Lietuvos URM vadovams ir darbuotojams. Tyrimas atskleidžia ir paaiškina atsiradusias valstybės politikoje spragas (p. 31–32 ir kt.), pateikia vyriausybės kabinetų veiklos charakteristikas. Tiesa, autorė neišvengiamai dar kartą turėjo žvilgtelėti į anksčiau istorikų gvildentas problemas, tačiau jos žvilgsnis į seimų veiklą davė galimybę daug ką naujai paaiškinti, patikslinti ir papildyti. Norėčiau pažymėti keletą problemų, kurias disertantė išsamiau, kitu kampu nei iki šiol istorikai, aptarė. Puikų įspūdį palieka autorės detalus Lietuvos delegacijos veiklos Briuselyje 1921 m. (p. 93–114) ir Hymanso projektų (p. 114–131) nagrinėjimas arba Klaipėdos krašto konvencijos ir integracijos vertinimas (p. 185–202). Įdomiai pristato Lietuvos politikų pasirošimą Taikos sutarčiai su Rusijos Tarybų Federacijos Socialistine Respublika, aptarinėdama Seimo narių, kurie reiškė savo frakcijų nuotaikas, pozicijas (p. 43–51). Šiuo klausimu disertantė argumentuotai diskutuoja su šios problemos tyrinėtoju Česlovu Laurinavičiumi (p. 52–53). Tyrime aiškiau atsiskleidžia ir žemės reformos ištakos, aptarinėjant Lietuvos ir Lenkijos konfliktą bei Lietuvos lenkų antilietuviškumą (p. 63–67). Autorė su nauja medžiaga sugebėjo atskleisti naujų niuansų, ypač analizuodama Seimo frakcijų darbą, Seimo Užsienio reikalų komisijos santykius su URM atstovais. Tai, manyčiau, disertantės darbuose rimtas privalumas.

Tačiau išvadose oponentas nepastebi aiškesnio vertinimo: ar URM veikla daugiau buvo savarankiška nuo Seimo kontrolės, ar vis dėlto Seimas daugiau kontroliavo URM veiklą? Tai turėtų būti gana konkrečiai, tai yra kiekvienu **svarbiausiu** Lietuvos užsienio politikos klausimu, išvadose įvardijama politikos veikla: kaip Seimo ir URM kolektyvinis rezultatas ar kaip daugiau URM iniciatyvos rezultatas. Čia, kaip mums atrodytų, ir paaiškėtų pasiektų rezultatų kokybiškumas, paaiškėtų gal net ir silpnos politikos „kaltininkai“.

Ar kartais autorė ne per griežtai vertina Lietuvos socialdemokratų partijos frakcijos ir jos lyderio Stepono Kairio pozicijas ir veiklą (p. 24–25, 66, 77, 116–117 ir kt.). Perskaičius Gedimino Ilgūno monografiją *Steponas Kairys* (2002), kur nemažai skiriama vietos S. Kairio seiminei veiklai (p. 150–180), matome kritišką deputatą – Lietuvos valstybės patriotą. Manau, disertantei reikėjo darbe padiskutuoti su G. Ilgūnu.

Autorė 72 puslapyje, kalbėdama apie Lietuvos Vyriausybės pasirašytą sutartį su Vaclovo Lastausko vadovaujama *Gudų Liaudies Respublikos* Vyriausybe, rašo: „Kiek ta sutartis buvo reikšminga ir veiksminga ir ar buvo ji teisėta pasirašius su vyriausybe be valstybės, yra atskira tyrimo tema“. Pastebėjimas visiškai teisingas, bet tuo klausimu mes jau turime atskirą tyrimą – *Edmundas Gimžauskas. Baltarusių veiksnys formuojantis Lietuvos valstybei 1915–1923 m. Vilnius, 2003* (p. 126–137).

Disertantei palinkėsiu nepasitraukti nuo šios temos ateityje, nes dar liko IV Seimas ir Lietuvos užsienio politika 1936–1940 metais.

Sandra GRIGARAVIČIŪTĖ: Disertantės pirmoje darbo dalyje pateikti Taikos sutarties su Sovietų Rusija sudarymo faktai (kad prie sutarties 2 straipsnio atsiradęs slaptas priedas buvo iš anksto Lietuvos politikų planuojamas, p. 49–50) sudarys galimybę kitaip vertinti šią sutartį nei iki šiol ir sugrąžinti to meto Lietuvos diplomatams ir politikams garbę ir orumą. Šiuo metu lietuvių istoriografijoje diplomatijos istorikai formuoja nuomonę, kad jei Lietuva būtų paklausiusi Antantės, Lenkija būtų elgusis kitaip. Tai labai abejotina išvada. Pasirengimai plebiscitui įrodė, kad Tautų Sąjunga neturėjo realios galios šiame regione. Realią galią įgyvendinti savo sprendimus šiame regione turėjo trys valstybės – Sovietų Rusija, Lenkija ir Vokietija. Dvi iš jų tuo metu nebuvo Tautų Sąjungos narės, o narė Lenkija niekada nebūtų sutikusi, net ir Antantės šalių spaudžiama (tą liudija prancūzų istoriko Julieno Gueslino tyrimai²), kad būtų apriboti jos siekiai (o ji siekė Vilniaus).

Disertacijoje yra dar keli dalykai, labai svarbūs to laikotarpio diplomatijos vertinimui: 1) visiškai naują žiūrėjimo kampą leistų matyti S. Hirshorno išsakyta nuomonė dėl „koridoriaus“ į Vilnių (p. 74). Č. Laurinavičius šį lenkų diplomatų ėjimą įvertino kaip saliamonišką, tačiau ne tik Lietuva, bet ir Lenkija 1939 m. tapo šio sprendimo įkaitėmis; 2) Seimo delegacijos veikla Varšuvoje (1921 m., p. 85–86.) padėjo Lietuvos politikams suvokti, kad Lenkija nežada konstruoti savo santykių su Lietuva, remdamasi modernių laikų teisės principais; 3) 87 puslapyje išsakytos disertantės mintys apie nemažos dalies Steigiamojo Seimo narių

² Prancūzija nesugebėjo suvaldyti Lenkijos diplomatų ir politikų. Žr. Gueslin, J. Prancūzija ir Lietuvos klausimas (1920–1923 m.): tarp iliuzijų ir realios politikos. *Istorija*. 2002, t. 51, p. 27–37.

priklausymą masonų ložei leistų ateityje išplėtoti hipotezę apie Lietuvos masonų indėlį į Lietuvos pripažinimą *de jure*, kuris įvyko, kai nemažos dalies Europos valstybių vyriausybių vadovais tapo masonai; 4) 106 puslapyje atskleista Lenkijos delegacijos pozicija labai aiškiai parodo, kad istorikas Alfredas Bumblauskas iki šiol atklaičiai gina S. Aszkenazio 1921 m. gegužės 4 d. Briuselyje išsakytą nuomonę, kad Lenkijos delegacija yra trečioji pusė, nes konfliktas vyksta tarp dviejų Lietuvų (p. 106).

Audronė Veilientienė šiuo darbu ištaisė lietuvių istoriografijoje pripažintų diplomatijos istorikų Reginos Žepkaitės (p. 82), Česlovo Laurinavičiaus (p. 30, 52) ir Vytauto Žalio (p. 260) padarytas faktines klaidas. Kai kurios iš jų turėjo įtakos ir įvykių vertinimams. Pirmoji disertacijos dalis iš tiesų išskirtinė, jau vien už ją, net jei ir nebūtų parašyta kitų dalių, būtų galima suteikti daktaro laipsnį.

Algis Povilas KASPERAVIČIUS: Kolegė atliko didžiulį darbą kruopščiai rinkdama medžiagą Lietuvos valstybės centrinio archyvo atitinkamuose fonduose, bibliotekų rankraščių skyriuose, periodikos skaityklose ir kt. Periodika šiai disertacijai yra labai svarbi, nes tuo laikotarpiu užsienio politikos klausimai joje buvo nuolatos diskutuojami, atvirai reikšdavo savo nuomones Seimo nariai, valdančiųjų ir opozicinių partijų veikėjai, kartais ir užsienio reikalų ministrų, kaip tada vadino, pasikalbėjimai su spaudos atstovais. Taigi disertantės tarsi atsiprašymas, kad „trūkstant archyvinių šaltinių šias spragas padėjo užpildyti tarpukario periodinė spauda“ (p. 14) – nereikalingas. Tai, kas buvo rašoma periodikoje, yra labai svarbu tyrinėjant temą, net jeigu būtų išlikę visi archyviniai šaltiniai. Bent man buvo įdomiausias gana trumpas skyrius „I Seimo frakcijų nesutarimų poveikis užsienio politikai“ (p. 145–160), nes apie tai gana mažai žinoma.

Ryškiausia iš fobijų buvo valstiečių liaudininkų ir socialdemokratų antiklerikalizmas. Jis geriausiai parodytas dalyje „Nesėkmingų derybų su Vatikanu ir Lenkija panaudojimas rinkiminėje kampanijoje“ (p. 214–222). Kita vertus, Seimo narių pozicija šiais ir kitais klausimais rodė, jog tada Lietuva iš tikrųjų buvo „drąsi šalis“. Neseniai susikūrusios valstybės Seimo nariai jautėsi tautos atstovais, kurie gynė jos interesus, dažnai nepaisydami Paryžiaus, Varšuvos, Ženevos, Berlyno ar Maskvos atvirai arba neviešai reiškiamo nepasitenkinimo. Diskusijose Seime, ginčiuose spaudos puslapiuose nepaprastai retai būdavo užsimenama, kad būtina

reikia atsižvelgti į užsienio galybių poziciją, praktiškai nepasitaikydavo gašdinimosi tipo: „Prancūzija nepatenkinta“, „Maskva reikalauja“. Iš disertacijos teksto matome, kaip nuniokota pasaulinio karo metais šalis, turinti negausią inteligentiją ir tarp jos – nė vieno asmens su diplomato patirtimi, vykdė nepriklausomą ir gana sėkmingą užsienio politiką. Reikia taip pat prisiminti varganą Užsienio reikalų ministerijos ir jos diplomatiųjų atstovybių užsienyje finansavimą, griežtą Seimo kontrolę jų išlaidoms.

Ši situacija nagrinėjama (gal pirmą kartą mūsų istoriografijoje, nors bijau apsirinkti) 5-ajame skyriuje „Užsienio reikalų ministerijos biudžeto formavimas“ (p. 262–280). Iš jos matome, kad suprantamas siekis taupyti kartais peržengdavo sveiko proto ribas. Pavyzdžiui, 1926 m. lapkričio 11 d. Seimo posėdyje valstiečių liaudininkų atstovas Pranas Dailidė ir socialdemokratas Kipras Bielinis „pasiūlė išbraukti lėšas, skirtas Lietuvos atstovybės Vašingtone išlaikymui, kas faktiškai reiškę atstovybės panaikinimą“ (p. 278), o jau po perversmo, gruodžio 30 d. LSDP lyderis S. Kairys savo frakcijos vardu pasiūlė pasiuntinybę JAV pakeisti generaliniu konsulatu, o atstovybes Čekoslovakijoje, Italijoje ir Šveicarijoje visai panaikinti, taip sutaupyti 350 tūkstančių litų“. Ministras Pirmininkas ir užsienio reikalų ministras A. Voldemaras atsakė, jog „tuo metu, kai Italija įsteigė atskirą atstovybę Lietuvoje, mūsų pasiuntinybės Italijoje panaikinimas sukeltų politinį skandalą“ (p. 279). 5-ajame skyriuje pateiktos Užsienio reikalų ministerijai 1921–1925 m. biudžetuose skirtų lėšų išlaidų sąmatos. Tiesa, p. 269 pateiktos 1922 m. išlaidos yra 10 kartų didesnės negu 1921 metų. Galima numanyti, jog tai auksino infliacijos pasekmė, bet tekste ši aplinkybė nenurodyta.

Išsamios ir gerai apgalvotos disertacijos išvados, iš kurių vieną norėčiau pacituoti: „Kairiųjų partijų siauras partinis mąstymas bei politinės nuovokos stoka ir tautinių mažumų frakcijų savanaudiškumas trukdė spręsti opius užsienio politikos klausimus. Parlamentinių partijų nesutarimai trukdė Seimo ir Vyriausybės darbui, stabdė valstybės vystymąsi, menkino Lietuvos autoritetą užsienyje, kėlė pavojų valstybės saugumui, sukėlė parlamentarizmo krizę ir sudarė prielaidas autoritarinio valdymo įsigalėjimui“ (p. 283).

Išvis, kalbant apie darbą tenka pasakyti, kad jis skatina mąstyti ir formuoti įvairias analogijas (...).

